SCIENCE HUB REVIEW
2026
Volume 1
Issue 5
www.sciencehubreview.uz
ILMIY ELEKTRON JURNAL

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHDA MATN BILAN ISHLASHNING INNOVATSION METODLARI

Ziyomiddinova Nilufar Avazbekovna

Namangan davlat instituti mustaqil tadqiqotchisi

ORCID: 0009-0007-9086-8602

nilufarziyomiddinova83@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning pedagogik va metodik asoslari, ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida matn bilan ishlash imkoniyatlari hamda innovatsion ta’lim metodlarining didaktik ahamiyati tahlil qilinadi. Tanqidiy fikrlash o‘quvchining matn mazmunini anglash, axborotni tahlil qilish, dalil va fikrni farqlash, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, muqobil nuqtayi nazarlarni taqqoslash va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatlari majmui sifatida talqin etiladi. Maqolada matn bilan ishlashning muammoli savollar, dialogik o‘qish, dalilga asoslangan fikrlash, ikki matnni qiyosiy tahlil qilish, axborot manbasini baholash, interaktiv annotatsiya, muqobil yakun yaratish va multimodal matnlarni tahlil qilish kabi metodlari tizimlashtirilgan. Shuningdek, boshlang‘ich ta’lim bosqichlari uchun yosh xususiyatlariga mos metodik topshiriqlar, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning bosqichli algoritmi va diagnostik mezonlar taklif etiladi. Tadqiqotning nazariy asosini boshlang‘ich ta’limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo‘yicha xalqaro ilmiy tadqiqotlar, jumladan, 2025-yilda chop etilgan tizimli sharh hamda 2026-yildagi dialogik o‘qish bo‘yicha meta-tahlil natijalari tashkil etadi.

Kalit so‘zlar

boshlang‘ich ta’lim, tanqidiy fikrlash, matn bilan ishlash, o‘qish savodxonligi, dialogik o‘qish, muammoli savol, dalil, tahlil, refleksiya, innovatsion metod, metakognitiv ko‘nikma.

Abstract

This article examines the pedagogical and methodological foundations of developing critical thinking among primary school pupils through text-based learning in Mother Tongue and Reading Literacy lessons. Critical thinking is conceptualised as a set of cognitive abilities that enable learners to understand textual information, analyse

ideas, distinguish facts from opinions, identify cause-and-effect relationships, compare alternative perspectives, evaluate evidence, and formulate independent conclusions. The article systematises innovative text-based methods, including dialogic reading, problem-oriented questioning, evidence-based reasoning, comparative text analysis, source evaluation, interactive annotation, alternative ending construction, and multimodal text interpretation. A differentiated methodological framework is proposed for primary school grades, taking into account pupils' developmental characteristics. The study is based on an analytical review of recent international research, including a 2025 systematic review of critical thinking approaches in primary education and a 2026 meta-analysis of dialogic reading interventions. The findings are synthesised into a methodological model comprising diagnostic, analytical, interpretative, evaluative, and reflective stages. The article also proposes assessment criteria and practical classroom tasks for monitoring the development of pupils' critical thinking.

Keywords

primary education, critical thinking, text-based learning, reading literacy, dialogic reading, evidence-based reasoning, problem-based questions, reflection, innovative teaching methods.

INTRODUCTION: Zamonaviy ta'lim tizimida o‘quvchilarga tayyor bilimlarni yetkazish bilan bir qatorda, ularni mustaqil fikrlash, axborotni tahlil qilish, o‘z nuqtayi nazarini asoslash va turli vaziyatlarda oqilona qaror qabul qilishga o‘rgatish ustuvor pedagogik vazifalardan biriga aylanmoqda. Axborot oqimining jadallashuvi, raqamli kommunikatsiya vositalarining kengayishi va turli mazmundagi axborot manbalarining ko‘payishi o‘quvchilardan nafaqat o‘qish, balki o‘qilgan ma'lumotning mazmuni, ishonchliligi va ahamiyatini baholash ko‘nikmalarini ham talab etmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta'lim bosqichida shakllantiriladigan fikrlash ko‘nikmalari keyingi ta'lim jarayonining muhim poydevori hisoblanadi. Chunki aynan shu davrda bola matnni idrok etish, undagi asosiy va ikkinchi darajali ma'lumotlarni ajratish, savol berish, fikrlarni taqqoslash, sabab va natijani aniqlash, o‘z xulosasini ifodalash kabi intellektual faoliyat shakllarini egallay boshlaydi.

Ona tili va o‘qish savodxonligi fani ushbu vazifalarni amalga oshirish uchun keng didaktik imkoniyatlarga ega. Mazkur fan doirasida badiiy, ilmiy-ommabop, axborot beruvchi, tavsifiy, hikoyaviy va multimodal matnlar bilan ishlash o‘quvchilarning til kompetensiyasini rivojlantirish bilan birga, ularning tafakkur operatsiyalarini faollashtirishga xizmat qiladi. Biroq matnni shunchaki o‘qish, qayta hikoya qilish yoki undagi savollarga tayyor javoblarni topish har doim ham tanqidiy fikrlashning shakllanishini ta'minlamaydi. Buning uchun matn bilan ishlash jarayoniga muammoli

vaziyatlar, ochiq savollar, dalillarni izlash, qiyoslash, baholash va refleksiv faoliyatni izchil kiritish zarur.

OECD tomonidan ilgari surilgan o‘qish savodxonligi yondashuvida matnni tushunish bilan birga, undan foydalanish, uni baholash va o‘qish jarayoniga ongli ravishda jalb bo‘lish muhim tarkibiy qismlar sifatida qaraladi. Raqamli muhitda esa o‘quvchi turli manbalardagi axborotni taqqoslash, noaniqlikni anglash, fakt va fikrni farqlash kabi qo‘shimcha kompetensiyalarga ham ehtiyoj sezadi (OECD, n.d.). 2025-yilda Educational Research Review jurnalida e’lon qilingan Jegstad va hammualliflarning tizimli sharhida boshlang‘ich ta’limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga oid 105 ta ilmiy maqola tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, sinf amaliyotidagi yondashuvlar matnga asoslangan, dialogik, raqamli va amaliy faoliyatga yo‘naltirilgan guruhlarga ajratilgan. Mualliflar matn mazmunini puxta tanlash va o‘quvchilarni mazmunli dialogga jalb etish tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun muhim ekanini ta’kidlaydi.

Shuningdek, 1-2-sinflar bo‘yicha tadqiqotlar nisbatan kamligi qayd etilgan (Jegstad et al., 2025). 2026-yilda e’lon qilingan Tang, Lau va Du meta-tahlili dialogik o‘qishning bolalar o‘qish savodxonligiga ta’sirini 2000-2025-yillar oralig‘idagi 64 ta tadqiqot va 10 463 nafar bola ishtirokidagi ma’lumotlar asosida o‘rgangan. Mualliflar dialogik o‘qishning umumiy ijobiy ta’sirini qayd etgan bo‘lsalar-da, natijalar yosh, o‘lchash vositalari va tadqiqot metodologiyasiga qarab farqlanishini ko‘rsatgan. Bu holat dialogik o‘qish metodini boshlang‘ich sinflarda qo‘llashda yosh xususiyatlari va baholash mezonlarini hisobga olish zarurligini anglatadi (Tang et al., 2026). Mazkur ilmiy natijalar matn bilan ishlashni faqat o‘qish texnikasi yoki mazmunni qayta bayon qilish bilan cheklamasdan, uni o‘quvchining mustaqil fikrlashi, dalil keltirishi va axborotni baholashiga yo‘naltirilgan faoliyat sifatida tashkil etish zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot muammosi: shundan iboratki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan matn ustida ishlash jarayonida ko‘pincha mazmunni eslab qolish, savollarga bevosita javob berish va qayta hikoya qilishga ustuvorlik beriladi. Natijada matndagi yashirin ma’noni anglash, muallif pozitsiyasini aniqlash, fikrni dalil bilan asoslash, axborotning ishonchliligini baholash va muqobil yechimlarni taklif etish kabi yuqori darajadagi fikrlash faoliyati yetarli darajada rivojlantirilmasligi mumkin.

Tadqiqotning maqsadi: boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda matn bilan ishlashning innovatsion metodlarini nazariy-metodik jihatdan asoslash, ularni tizimlashtirish hamda dars jarayonida qo‘llashga mo‘ljallangan metodik yondashuvni ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot maqsadiga muvofiq quyidagi vazifalar belgilandi:

Tanqidiy fikrlashning pedagogik va psixologik mazmunini tahlil qilish.

Matn bilan ishlashning tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi didaktik imkoniyatlarini aniqlash.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda qo‘llanilgan matnga asoslangan va dialogik yondashuvlarni umumlashtirish.

Boshlang‘ich sinflarda qo‘llash mumkin bo‘lgan innovatsion metodlarni tasniflash.

O‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos metodik topshiriqlar va baholash mezonlarini ishlab chiqish.

METHODS: Tadqiqot metodologiyasi: Tadqiqot nazariy-metodik xarakterga ega bo‘lib, unda pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlarni tahlil qilish, ilmiy manbalarni qiyosiy o‘rganish, tasniflash, umumlashtirish, pedagogik modellashtirish va metodik loyihalash usullaridan foydalanildi.

Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini quyidagi yondashuvlar tashkil etdi:

Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv: o‘quvchi matnni passiv qabul qiluvchi emas, balki uni tahlil qiluvchi, savol beruvchi va xulosa chiqaruvchi faol subyekt sifatida qaraladi.

Kompetensiyaviy yondashuv: o‘qish jarayonida egallangan bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash, axborotni baholash va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalariga e’tibor qaratiladi.

Konstruktivistik yondashuv: yangi bilimlar o‘quvchining avvalgi tajribasi, mavjud tasavvurlari va matn mazmuni o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlik asosida shakllanadi.

Differensial yondashuv: topshiriqlarning murakkabligi o‘quvchilarning yoshi, o‘qish tezligi, lug‘at boyligi va individual tayyorgarlik darajasiga muvofiqlashtiriladi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda B. Bloom taksonomiyasidagi tahlil, baholash va yaratish darajalari metodik yo‘nalish sifatida hisobga olindi. Biroq boshlang‘ich sinf

o‘quvchilarida bu faoliyatlar bir-biridan uzilgan holda emas, balki matnni anglash, savol berish, dalil topish va xulosa chiqarishning o‘zaro bog‘liq jarayoni sifatida tashkil etilishi lozim.

Ilmiy manbalarni tahlil qilish: Tadqiqotda boshlang‘ich ta’limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga doir xalqaro ilmiy izlanishlar, o‘qish savodxonligi bo‘yicha konseptual yondashuvlar va dialogik o‘qish samaradorligini o‘rgangan tadqiqotlar tahlil qilindi.

Tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini tarkibiy qismlarga ajratish

Tadqiqotda tanqidiy fikrlash quyidagi o‘zaro bog‘liq ko‘nikmalar majmui sifatida ko‘rib chiqildi:

Anglash: matnning asosiy mazmuni, g‘oyasi va muhim ma’lumotlarini tushunish.

Tahlil qilish: matndagi voqea, hodisa, fikr va dalillar o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlash.

Taqqoslash: ikki yoki undan ortiq fikr, voqea yoki axborot manbasining o‘xshash va farqli jihatlarini topish.

Baholash: fikrning asoslanganligi, axborotning ishonchliligi va dalillarning yetarliligini aniqlash.

Xulosa chiqarish: matndagi ma’lumotlar asosida mustaqil fikr va umumlashma shakllantirish.

Refleksiya: o‘z fikrini qayta ko‘rib chiqish, uni dalillar asosida aniqlashtirish va o‘rganish jarayonini baholash. Ushbu tarkibiy qismlar maqolada taklif etilayotgan metodik modelning mazmuniy asosini tashkil etadi.

RESULTS: Matn bilan ishlash - tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning didaktik vositasi Matn boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun faqat til birliklari va axborotlar majmui emas, balki fikrlash faoliyatini tashkil etuvchi didaktik muhit hamdir. O‘quvchi matnni o‘qish jarayonida voqea-hodisalarni idrok etadi, qahramonlarning xatti-harakatlarini tahlil qiladi, sabab va oqibatni aniqlaydi, muallifning fikrini tushunishga harakat qiladi va o‘z munosabatini shakllantiradi.

Matn bilan ishlashning tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi imkoniyatlari quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

Birinchidan, matn mazmunini chuqur anglash. O‘quvchi matnda bevosita ifodalangan axborot bilan bir qatorda, matn mazmunidan kelib chiqadigan yashirin ma’nolarni ham aniqlashga o‘rganadi.

Ikkinchidan, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash. O‘quvchi qahramonning xatti-harakati, voqeaning yuz berish sababi va uning natijasi o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qiladi. Shu sababli matn bilan ishlash metodikasi o‘quvchining faqat o‘qish tezligi yoki qayta hikoya qilish qobiliyatini emas, balki uning fikrlash jarayonini ham rivojlantirishga yo‘naltirilishi lozim.

Matn bilan ishlashning innovatsion metodlari: Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda matnga asoslangan, dialogik, raqamli va amaliy yondashuvlar alohida ko‘rsatiladi (Jegstad et al., 2025). Ushbu yondashuvlarni boshlang‘ich sinf darslariga moslashtirish orqali quyidagi metodik tizimni taklif etish mumkin.

“Muammoli savollar zanjiri” metodi

Mazkur metod matn mazmunini oddiy savol-javob darajasidan tahlil, baholash va mustaqil xulosa chiqarish darajasiga olib chiqishga xizmat qiladi. Metodning asosiy xususiyati savollarni oddiydan murakkabga qarab ketma-ket joylashtirishdan iborat.

Savol darajasi	Savol namunasi	Rivojlantiriladigan ko‘nikma
Axborotni aniqlash	Matnda kim haqida so‘z boradi?	Anglash
Mazmunni izohlash	Qahramon nima sababdan bunday yo‘l tutdi?	Tushuntirish
Tahlil qilish	Voqeaning asosiy sababi nima edi?	Tahlil
Baholash	Qahramonning qarorini to‘g‘ri deb hisoblaysizmi? Nima uchun?	Baholash
Yaratish	Siz ushbu vaziyatda qanday yo‘l tutgan bo‘lardingiz?	Mustaqil fikr va yechim

Amaliy qo‘llash: o‘qituvchi matnni o‘qib berish yoki o‘quvchilarga mustaqil o‘qitishdan so‘ng savollar zanjirini taqdim etadi. O‘quvchilar javoblarini matndagi ma’lumotlar bilan asoslaydilar. Metodning muhim talabi - o‘quvchidan faqat “ha” yoki “yo‘q” javobini emas, balki “Nima uchun?”, “Qaysi ma’lumotga asoslanib?”, “Boshqa qanday yechim bo‘lishi mumkin?” kabi izohlovchi javoblarni talab qilishdir.

“Dalilni top va fikringni asosla” metodi

Ushbu metod o‘quvchilarda fikrni dalil bilan asoslash, matndan kerakli ma’lumotni ajratib olish va o‘z munosabatini mantiqiy ifodalash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Metod uch bosqichda amalga oshiriladi:

Fikr: o‘quvchi matn mazmuniga nisbatan o‘z munosabatini bildiradi.

Dalil: o‘z fikrini tasdiqlovchi jumla yoki voqeani matndan topadi.

Izoh: tanlangan dalil nima sababdan fikrni tasdiqlashini tushuntiradi.

Masalan, “Qahramon tabiatga g‘amxo‘rlik qildi” degan fikr bildirilganda, o‘quvchi matndan uning daraxt ekgani, suvni tejagani yoki chiqindilarni yig‘ishtirgani haqidagi ma’lumotni topadi va ushbu harakatning ahamiyatini izohlaydi. Bu metodni quyidagi jadval yordamida tashkil etish mumkin:

Fikrim	Matndan topilgan dalil	Dalilning izohi
Qahramon mas’uliyatli	U o‘z vazifasini oxirigacha bajardi	Chunki u ishni boshqalarga tashlab qo‘ymadi
Qahramon do‘stiga yordam berdi	U do‘stining muammosini hal qilishda qatnashdi	Bu uning mehribonligini ko‘rsatadi

Mazkur metodda o‘qituvchi o‘quvchining fikri bilan kelishmasligi mumkin, ammo undan o‘z pozitsiyasini dalillar bilan asoslashni talab qiladi. Shu orqali o‘quvchi fikr bildirish va fikrni isbotlash o‘rtasidagi farqni anglaydi.

Innovatsion metodlarni qo‘llashning sinflar kesimidagi differensial yondashuvi Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlari, lug‘at boyligi, o‘qish malakasi va mustaqil fikrlash darajasi bir xil emas. Shu sababli bir xil metodik topshiriqni barcha sinflarda o‘zgartirmasdan qo‘llash maqsadga muvofiq emas.

Quyidagi jadvalda metodlarni sinflar kesimida murakkablashtirishning mualliflik tavsiyasi keltiriladi.

Sinf	Metodik ustuvorlik	Tavsiya etiladigan topshiriqlar
1-sinf	Matnni anglash, kuzatish va sodda xulosa	Rasm asosida taxmin qilish, qahramon harakatini izohlash, “Nima uchun?” savollari
2-sinf	Sabab-oqibatni aniqlash va taqqoslash	Voqealarni tartiblash, fakt va fikrni farqlash, qahramon qarorini baholash
3-sinf	Dalil keltirish va mustaqil fikr bildirish	Matndan dalil topish, ikki matnni qiyoslash, muqobil yakun yaratish
4-sinf	Axborotni baholash, umumlashtirish va refleksiya	Muallif pozitsiyasini aniqlash, manbalarni solishtirish, dalillarga asoslangan xulosa yozish

Ushbu differensial yondashuvda 1-sinfda murakkab abstrakt tahlil talab qilinmaydi. Dastlab o‘quvchining matnni tushunishi, tasvirlar va voqealar o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglashi, sodda sabablarni izohlashi ta’minlanadi. Keyingi sinflarda esa mustaqil dalillash, qiyosiy tahlil va axborotni baholash topshiriqlari bosqichma-bosqich kengaytiriladi.

Matn bilan ishlash orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning metodik modeli Tadqiqot natijasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo‘naltirilgan metodik model taklif etildi. Model beshta o‘zaro bog‘liq tarkibiy qismdan tashkil topadi.

Maqsadli komponent. Ushbu komponentning asosiy vazifasi o‘quvchilarda matnni anglash, tahlil qilish, dalillash, baholash va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat.

Mazmuniy komponent. O‘quv materiallari badiiy, ilmiy-ommabop, axborot beruvchi, muammoli va multimodal matnlar asosida tanlanadi. Matn mazmuni o‘quvchilarning yoshi, qiziqishi, hayotiy tajribasi va til imkoniyatlariga mos bo‘lishi lozim.

Metodik komponent. Ushbu qismda muammoli savollar, dialogik o‘qish, dalilga asoslangan fikrlash, qiyosiy tahlil, interaktiv annotatsiya va raqamli matn tahlili metodlari qo‘llanadi.

Jarayonli komponent. Matn bilan ishlash jarayoni o‘qishdan oldingi, o‘qish jarayonidagi va o‘qishdan keyingi faoliyatlarni qamrab oladi. Har bir bosqichda o‘quvchining mustaqil fikrlashi faollashtiriladi.

Diagnostik-natijaviy komponent. O‘quvchilarning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari matnni tushunish, tahlil qilish, dalil keltirish, baholash va mustaqil xulosa chiqarish mezonlari asosida aniqlanadi. Modelning umumiy tuzilishi quyidagicha ifodalanadi: Maqsad → Mazmun → Metod → Faoliyat → Diagnostika → Kutilayotgan natija. Mazkur modelning o‘ziga xos jihati shundaki, matn bilan ishlash jarayonidagi barcha faoliyatlar tanqidiy fikrlashning aniq tarkibiy ko‘nikmalariga yo‘naltiriladi. Masalan, “Matn detektivi” metodi yashirin ma’noni aniqlash va xulosa chiqarishga, “Dalilni top va fikringni asosla” metodi esa fikrni dalil bilan mustahkamlashga xizmat qiladi.

Matn bilan ishlashning uch bosqichli texnologiyasi: Taklif etilayotgan metodik modelni dars jarayoniga tatbiq etishda matn bilan ishlashni uchta asosiy bosqichda tashkil etish maqsadga muvofiq.

Birinchi bosqich: o‘qishdan oldingi faoliyat Bu bosqichning maqsadi o‘quvchilarning avvalgi bilimlarini faollashtirish, matn mazmuniga qiziqish uyg‘otish va muammoli vaziyat yaratishdan iborat. Qo‘llaniladigan usullar:

sarlavha asosida taxmin qilish;

rasm yoki tasvir asosida savol tuzish;

mavzu bo‘yicha aqliy hujum;

muammoli vaziyatni aniqlash;

“Sizningcha, nima uchun?” savollari. Misol: “Nima uchun ayrim daraxtlar kuzda bargini to‘kadi?” mavzusidagi matn o‘qilishidan oldin o‘quvchilarga daraxt tasviri ko‘rsatiladi. Ular o‘z taxminlarini bildiradilar va matnni o‘qish davomida taxminlarini tekshiradilar.

Ikkinchi bosqich: o‘qish jarayonidagi faoliyat: Bu bosqichda o‘quvchilar matnni ongli o‘qiydilar, muhim ma’lumotlarni belgilaydilar, savollar tuzadilar va taxminlarini tekshiradilar. Qo‘llaniladigan usullar:

“To‘xta - o‘yla - davom et”;

“Matn detektivi”;

interaktiv annotatsiya;

sabab-oqibat zanjirini tuzish;

matndagi dalillarni ajratish. Misol: o‘quvchilar matnning har bir qismidan keyin voqeaning keyingi rivoji haqida taxmin bildiradilar va bu taxminlarini matndagi ma’lumotlar bilan izohlaydilar.

Uchinchi bosqich: o‘qishdan keyingi faoliyat Ushbu bosqichda o‘quvchilar matn mazmunini umumlashtiradilar, o‘z fikrlarini asoslaydilar, muqobil qarashlarni baholaydilar va mustaqil xulosa chiqaradilar. Qo‘llaniladigan usullar:

“Dalilni top va fikringni asosla”;

“Ikki matn - ikki nuqtayi nazar”;

“Faktmi yoki fikr?”;

“Muqobil yakun yarat”;

“Savol muallifi”. Misol: o‘quvchilarga “Matn qahramonining qarori to‘g‘ri bo‘lganmi?” degan savol beriladi. Ular o‘z javoblarini matndan topilgan dalillar bilan asoslaydilar.

Tanqidiy fikrlashni baholash mezonlari:Matn bilan ishlash jarayonida tanqidiy fikrlashni baholash faqat to‘g‘ri javoblar soniga asoslanmasligi lozim. O‘quvchining fikrlash jarayoni, dalil tanlashi, izoh berishi va o‘z xulosasini qayta ko‘rib chiqishi ham hisobga olinishi zarur. Shu maqsadda quyidagi diagnostik mezonlar taklif etiladi.

Mezon	Baholash ko‘rsatkichi
Matnni anglash	Asosiy g‘oya va muhim ma’lumotlarni aniqlaydi
Tahlil qilish	Sabab-oqibat va mantiqiy bog‘lanishlarni tushuntiradi
Dalillash	O‘z fikrini matndagi ma’lumot bilan asoslaydi
Baholash	Qahramon harakati, muallif fikri yoki axborotning asoslanganligini baholaydi
Xulosa chiqarish	Matn mazmuni asosida mustaqil xulosa shakllantiradi
Refleksiya	O‘z fikrini qayta ko‘rib chiqadi va zarur bo‘lsa aniqlashtiradi

Har bir mezon bo‘yicha uch darajali baholash shkalasidan foydalanish mumkin:

Boshlang‘ich daraja: o‘quvchi topshiriqni o‘qituvchi yordami bilan bajaradi, javoblari ko‘pincha matndagi bevosita ma’lumotlarni takrorlash bilan cheklanadi.

O‘rta daraja: o‘quvchi topshiriqni qisman mustaqil bajaradi, ayrim fikrlarini dalillar bilan asoslaydi, biroq tahlil va xulosalarida yordamga ehtiyoj sezadi.

Yuqori daraja: o‘quvchi matnni mustaqil tahlil qiladi, mos dalillarni tanlaydi, muqobil fikrlarni baholaydi va xulosalarini izchil asoslaydi. Ushbu shkala maqolada taklif etilgan metodik diagnostika vositasidir. Uni amaliyotda qo‘llashdan oldin topshiriqlar mazmuni, baholashning ishonchliligi va sinflar kesimidagi mosligi tekshirilishi zarur.

DISCUSSION: Tadqiqot natijalari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda matn bilan ishlashning markaziy didaktik vosita sifatidagi ahamiyatini ko‘rsatadi. Bunda matnning o‘zi bilan bir qatorda, o‘qituvchining savol berish uslubi, o‘quvchilar o‘rtasidagi muloqot, topshiriqlarning murakkablik darajasi va fikrni asoslashga qo‘yiladigan talablar ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Jegstad va hammualliflarning 2025-yildagi tizimli sharhi ushbu fikrni ilmiy jihatdan qo‘llab-quvvatlaydi. Mualliflar boshlang‘ich ta’limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar orasida matnga asoslangan faoliyatning salmoqli o‘rin tutishini

ko‘rsatadi. Shu bilan birga, matnning o‘zi tanqidiy fikrlashni avtomatik ravishda shakllantirmasligi, uning mazmuni va u asosida tashkil etilgan o‘quv faoliyati muhimligini ta’kidlaydi (Jegstad et al., 2025). Bu xulosa mazkur maqolada taklif etilgan metodik yondashuvning asosiy g‘oyasini belgilaydi: matnni o‘qish jarayoni o‘quvchining faol fikrlashiga yo‘naltirilgan savol, muammo, dalil va xulosa bilan boyitilishi kerak.

Dialogik o‘qish metodining ahamiyati ham alohida e’tiborga loyiq. Tang va hammualliflarning 2026-yildagi meta-tahlilida dialogik o‘qish bolalarning o‘qish savodxonligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi aniqlangan. Tadqiqotda o‘qish savodxonligining turli tarkibiy yo‘nalishlari bo‘yicha ta’sir ko‘rsatkichlari farqlangan va umumiy natijalar tadqiqot sharoitlariga bog‘liqligi qayd etilgan (Tang et al., 2026). Bu esa dialogik o‘qishdan foydalanishda barcha o‘quvchilar uchun bir xil natijani kutish emas, balki ularning yosh va individual xususiyatlariga mos ta’limiy sharoit yaratish zarurligini ko‘rsatadi.

CONCLUSION: Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ona tili va o‘qish savodxonligi fanining muhim metodik vazifalaridan biri hisoblanadi. Matn bilan ishlash o‘quvchilarda o‘qilgan ma’lumotni anglash, tahlil qilish, taqqoslash, baholash, dalil keltirish va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirish uchun keng imkoniyat yaratadi.

Tadqiqot asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish matnni shunchaki o‘qish yoki qayta hikoya qilish bilan cheklanmaydi. Bu jarayon o‘quvchining savol berishi, axborotni tahlil qilishi, fikrini dalil bilan asoslay olishi va mustaqil xulosa chiqarishini nazarda tutadi. Matn bilan ishlashning innovatsion metodlari o‘quvchining faol fikrlashini tashkil etishga xizmat qilishi lozim. “Muammoli savollar zanjiri”, “Dalilni top va fikringni asosla”, “Ikki matn - ikki nuqtayi nazar”, “Matn detektivi”, “Faktmi yoki fikr?”, “Muqobil yakun yarat” va boshqa metodlar shu maqsadga yo‘naltirilgan.

Dialogik o‘qish, muammoli savollar va dalillash faoliyati matnni chuqur anglash uchun muhim metodik imkoniyatlar yaratadi. Bunda topshiriqlarning murakkabligi o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlariga muvofiqlashtirilishi zarur. Boshlang‘ich sinflarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish izchil va differensial tashkil

etilishi kerak. 1-2-sinflarda sodda savollar, kuzatish va sabablarni aniqlashga, 3-4-sinflarda esa dalillash, qiyosiy tahlil, axborotni baholash va refleksiyaga ko‘proq e’tibor qaratish maqsadga muvofiq.

Taklif etilgan metodik model maqsadli, mazmuniy, metodik, jarayonli va diagnostik-natijaviy komponentlardan tashkil topadi. Ushbu komponentlarning o‘zaro aloqadorligi matn bilan ishlash jarayonini tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo‘naltirish imkonini beradi. Raqamli va multimodal matnlardan foydalanish o‘quvchilarning turli axborot shakllarini tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin. Biroq raqamli vositalar yoshga mos, ishonchli va ta’limiy maqsadga muvofiq tanlanishi zarur.

Taklif etilgan metodik modelning samaradorligini aniqlash uchun keyingi bosqichda tajriba-sinov tadqiqotlarini o‘tkazish, diagnostik topshiriqlarni validatsiya qilish va olingan natijalarni matematik-statistik tahlil qilish lozim. Umuman olganda, ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida matn bilan ishlashni tanqidiy fikrlashga yo‘naltirilgan metodlar asosida tashkil etish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil fikrlashi, axborotga ongli munosabati va o‘quv-bilish faolligini rivojlantirish uchun muhim pedagogik shart-sharoit yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bruner, J. S. (1960). The Process of Education. Harvard University Press.

2. Brookfield, S. D. (2012). Teaching for Critical Thinking: Tools and Techniques to Help Students Question Their Assumptions. Jossey-Bass.

3. Fisher, R. (2005). Teaching Children to Think (2nd ed.). Nelson Thornes.

4. Jegstad, K. M., Heggernes, S. L., Jøsok, E., Ryen, E., Svanes, I. K., & Tørnby, H. (2025). Approaches to critical thinking in primary education classrooms: A systematic review. Educational Research Review, 48, Article 100711. https://doi.org/10.1016/j.edurev.2025.100711

5. OECD. (n.d.). Reading literacy. OECD. https://www.oecd.org/en/topics/sub-issues/reading-literacy.html

6. OECD. (2025). The Impact of Digital Technologies on Students’ Learning. OECD Publishing.

https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/09/the-impact-of-digital-technologies-on-students-learning_14095366/9997e7b3-en.pdf

7. Paul, R., & Elder, L. (2014). The Miniature Guide to Critical Thinking: Concepts and Tools. Foundation for Critical Thinking.

8. Tang, M., Lau, K.-L., & Du, Y. (2026). Effects and moderators of dialogic reading on children's reading literacy: A three-level meta-analysis on studies from 2000 to 2025. International Journal of Educational Research, 137, Article 102963. https://doi.org/10.1016/j.ijer.2026.102963

9. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

10. Xie, W., & Lin, X. (2025). Are dialogic teaching-and-learning programs effective in pre-primary and primary schools? A meta-analysis. Teaching and Teacher Education, 153, Article 104823. https://doi.org/10.1016/j.tate.2024.104823

11. Sweller, J. (1988). Cognitive load during problem solving: Effects on learning. Cognitive Science, 12(2), 257–285. https://doi.org/10.1207/s15516709cog1202_4